

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חקר מסורות הקריאה של העברית שבפי עדות ישראל

א. תקופת הביניים

רציפות קיומה של העברית כלשון דיבור נמשכה מראשית תולדותיה ועד הדורות הסמוכים לאחר חורבן הבית השני, ככל הנראה עד סופה של המאה השנייה לספירה. מאז פסק קיומה החי בדיבור, ועד שחזרה לשמש בדיבור יום-יום בסופה של המאה התשע-עשרה, נמשכו תולדותיה כמעט בכל שטחי התרבות היהודית בשני מסלולים: כלשון הבעה שבכתב מכאן (במסלול זה נתקיימה העברית לפחות לגבי העילית האינטלקטואלית) וכלשון קריאה ותפילה מכאן.

תקופה ארוכה זו – התקופה שבין העברית בחיותה לבין העברית בתחיתיה – היא תקופת הביניים בתולדותיה של הלשון העברית.

ב. מסורת קריאה

לגבי היהודים שאינם דוברי עברית מכוון המונח "לשון קריאה" ללשונם של טקסטים עבריים המשמשים בשימוש ליטורגי או שיש להם חשיבות דתית יתרה, שדובר הלשון היהודית או הלועזית קורא אותם בספר שלפניו או אומר אותם מזיכרונו.

קריאת כתבי-הקודש ואמירת התפילות והפיוטים אינה אחידה בישראל, לא מצד זיהוי הערכים הפונטיים המיוצגים באותיות ובסימני הניקוד ולא מצד הגיית הצורות הלשוניות; השינויים בקריאת העברית, אפשר שיהיו בין יחיד ליחיד ואפשר שיהיו שינויים קבוצתיים (היינו, בין יהודים למדנים לבין פשוטי-עם); אבל המחקר הלשוני, עניין לו בהבדלים הבולטים שבין קיבוץ יהודי אחד למשנהו, שכן לעומת כל הצדדים השווים הכלל-קהילתיים או הכלל-עדתיים – הקובעים את ייחודו של טיפוס ההגייה הקיבוצי המסוים – אין ההבדלים הפרטיים בולטים לעין.

הדרך המיוחדת, שבה מתממשת הקריאה של הטקסטים המחוברים עברית בכל עדה ועדה מבוססת על מסורת לשון שבעל-פה, הווה אומר על

אינפורמציה פונולוגית ומורפולוגית המועברת מדור לדור ונמסרת, כולה או רובה, בעל־פה, מפי אב לבן ומפי מלמדים לתלמידיהם, הקונים מהם את יסודות הקריאה.

בתחומי העברית והארמית כלשונות קריאה של היהודים קרויות המסורות הלשוניות שבעל־פה בשם "מסורות קריאה" (ליטורגיות) או "מסורות הגייה".

קריאתו של טקסט ליטורגי המחובר עברית (או ארמית) בפי יהודי שאינו דובר עברית משקפת אפוא את שליטתו במערכת הממוסדת והקבועה של ההוראות וכללי הקריאה, מערכת שיש בה כדי ללמד על הזיקה שבין הפונולוגיה והמורפולוגיה של הלשון לבין האורתוגרפיה של הטקסט.

ג. מסורות הקריאה במקרא ובספרות שלאחר המקרא

מצד סוגם של הטקסטים הליטורגיים העיקריים הנקראים בעדות ישראל מבחינים אנו בשלוש מסורות קריאה עיקריות של העברית: א. מסורות הקריאה של המקרא.

ב. מסורות הקריאה של המשנה (והחלקים העבריים של התלמוד הבבלי).
ג. מסורות הקריאה של תפילות הקבע והפיוטים (שירי הקודש) הכלולים במחזורים ובסידורים.

בין מסורת הקריאה של המקרא לבין מסורת הקריאה של הספרות שלאחר המקרא (כלומר של הספרות התלמודית ושל התפילות והפיוטים) קיימת הבחנה עקרונית, במה שהראשונה הגיעה בעם היהודי לכלל רישום מחייב וקביעה מוסכמת בניקוד ובטעמים, ואילו האחרונה מעולם לא נתקבל לה סימון של תנועות דרך שיטה וקבע.

מכאן נגזרת הבחנה עקרונית בין מסורות הקריאה של עדות ישראל במקרא לבין מסורות הקריאה שלהן בספרות שמחוץ למקרא, ובמיוחד במשנה: מסורות הקריאה של כל עדות ישראל (להוציא את השומרונים) יש להן ייצוג מלא בכתב; הטקסט המקראי כולל בכתב ובניקוד ובטעמים שבו, הטבועים בחותם של סמכות, את כל המהויות הפונמיות הדרושות ומוסר את כל האינפורמציה המורפולוגית הנדרשת לקריאה הנכונה, כך שהזקקותם של הקוראים למסורת שבעל־פה מצטמצמת לעצם הביצוע

הפונטי (ערכי ההגייה) של הסימנים הגרפיים (האותיות וסימני התנועות והשוואים והדגשים) וכן לביצוע המוסיקלי של סימני הטעמים. כנגד זה מסורות הקריאה של עדות ישראל במשנה (ומסורת השומרונים בקריאת התורה) יש להן אך ייצוג גרפי חלקי; הואיל והטקסט של המשנה מועבר מדור לדור בלא סימני ניקוד, הרי כתיבו, גם אם הוא מרובה אימות קריאה לעומת הטקסט המקראי, מציין רק חלק ממערכת התנועות וממילא אין בו כדי להחוות אלא החוויה חלקית של התצורה. אשר על כן הקורא חייב להשלים את המבנה התנועי של המלים, שאינו מפורש בטקסט שלפניו, בהתאמה למסורת שבעל-פה של עדתו.

אשר למקרא: הואיל ואצל כל עדות ישראל, חוץ מן השומרונים, נתקבלה המסורת הטברנית כמסורת המוסכמת היחידה בקריאת המקרא, הרי קריאתו יוצאת מתוך אותו נוסח, המנוקד בצורה אחידה, הוא נוסח המקרא הטברני. מכאן שההבדלים בין מסורות המקרא של העדות אינם אלא הבדלים שבין טיפוסי הגייה שונים; לגבי התצורה, קריאת המקרא בכל עדות ישראל (להוציא את השומרונים) משקפת מסורת לשון קדמונית הנתונה ביסוד הניקוד הטברני של הטקסט המקראי.

אשר לספרות שמחוץ למקרא: הואיל ולמשנה ולתלמוד וגם לפיוטים לא נתקבל, כאמור, ניקוד אחיד ומחייב, הרי ההבדלים שבין העדות הם לא רק הבדלים שבתחום הפונולוגי, אלא גם, ובעיקר, הבדלים שבתחום הצורות. הרי דוגמאות אחדות:

סוּמָא (תימנים וספרדים) – סוּמָא (אשכנזים)
 עֶרֶב (ספרדים) – עֶרֶב (תימנים) – עֶרֶב (אשכנזים)
 רָבִי (אשכנזים) – רָבִי (ספרדים ותימנים)
 עֶבֶר (תימנים) – עוֹבֵר (ספרדים) – עֶבֶר (אשכנזים)
 חֶמֶשׁ (ספרדים) – חֶמֶשׁ (תימנים)

כיום מוסכם על חוקרי מסורות הלשון, שייחודי תצורה לא-מעטים במסורות הקריאה של העדות בספרות חז"ל ובפיוטים (כמו גם במסורת התורה של השומרונים) עולים ומגיעים לדורות קדומים, ורשות נתונה לשער, שהם מייצגים איסוגלוסות של דיאלקטים (קווי ייחוד של להגים). אולם, מאחר שאין בידינו עובדות של ממש, העשויות לאפיין את ההתפצלות הדיאלקטית של העברית בתקופת חיותה כלשון דיבור על בסיס אזורי, מן הדין להסתפק בתיחומם של קווי הייחוד בציר הזמן של תולדות הלשון

ולומר שהן שייכות לעברית של תקופת הבית השני, וביתר דיוק לעברית שהייתה מהלכת בארץ־ישראל בשלהי תקופת הבית השני וסמוך לאחר חורבנו.

ראוי אפוא להבליט את חשיבותן של המסורות החיות שבפי העדות לחקר העברית: המסורות היהודיות בקריאת המשנה (והמסורת השומרונית בקריאת התורה) מכילות בתוכן יסודות של מסורת עצמית וקדומה, השונה מן המסורת המובעת בניקוד הטברני של המקרא, והן משקפות חטיבות שונות, ששימשו בארץ־ישראל בדורות האחרונים לדיבור העברי.

ד. ההסתעפות של מסורות היהודים בשלהי תקופת הביניים ובהווה

זכות ראשונים על הניסיון לחלק את מסורות ההגייה של העדות לקבוצות יש לגלגל על המוסיקולוג אברהם צבי אידלזון, שבראשית המאה הקליט בבתי כנסיות של ירושלים את אופני הקריאה של העדות השונות. אידלזון תיאר תשעה נוסחי הגייה לפי מסורות העדות, המשקפים את ההסתעפות הגאוגרפית של הגיית העברית בשלהי תקופת הביניים, וחילק אותם על־פי אמת המידה של הגיית התנועות ותחולת ההטעמה לשתי קבוצות מבטא ("הברה") עיקריות: הקבוצה האחת כוללת חמישה מבטאים: הברת השומרונים, הברת הספרדים (תושבי יוון ותורכיה מכאן ותושבי סוריה ומצרים מכאן), הברת המרוקאים (צפון־אפריקה בכלל), הברת הבבלים (יהודי עיראק) והברת הפורטוגזים (צאצאי האנוסים מפורטוגל בערי מערב אירופה) ויהודי איטליה. הקבוצה האחרת כוללת את מבטאי התימנים, הפרסים (כולל יהודי בוכרה), יהודי דאגסטאן והאשכנזים (יהודי גרמניה, פולין ורוסיה).

דרך אחרת של חלוקה לשניים היא חלוקתן של המסורות היהודיות למסורות אשכנזיות ולמסורות ספרדיות, על־פי החציה הקלסית של יהדות התפוצות מאז אמצע תקופת הביניים לשתי חטיבות ראשיות: יהדות ספרד (והמזרח) ויהדות אשכנז.

אולם הואיל ולא כל המסורות בארצות הפזורה היהודית באות על סיווגן כצורכן על דרך החלוקה לשניים, הציע פרופ' שלמה מורג חלוקה משולשת, המשקפת את ייחודה של מסורת הקריאה של בני תימן בקרב מסורות היהודים. בחלוקה כוללת של מסורות ההגייה של העדות במקרא מהוות מסורות היהודים כולן קבוצה לעצמה המנוגדת למסורת השומרונים. טעמה

של ההתפלגות הראשית נעוץ בעובדה, שאצל היהודים מושתתת הקריאה במקרא על מסורת של ניקוד, הניקוד הטברני, ואילו בקרב השומרונים, שלא יצרו לעצמם שיטת ניקוד מגובשת בעלת מעמד מחייב, הקריאה בתורה (כמוה כקריאת היהודים במשנה) יוצאת מנוסח לא מנוקד, והיא מסורה בעל-פה מדור לדור. לייחודה של מסורת השומרונים יש גם סיבה היסטורית, שהרי השומרונים לא גלו מן הארץ ומרכזם הרוחני היה ונשאר עד ימינו בתחומי ארץ-ישראל, בשכם וסביב הר-גריזים.

ה. זיקתן של מסורות העדות אל מבטאי העברית בימי הביניים

דעה מקובלת היא במחקר, שלגבי מערכת התנועות של כל מסורת הגייה ההבדלים בין המסורות היהודיות בימינו נסמכים אל הבדלי קריאה קדומים, המיוצגים בשיטות ניקוד שונות של העברית, שנהגו במרכזי היהדות הגדולים של המזרח, בארץ-ישראל ובבבל, בתקופת הגאונים. חקירה השוואתית מעלה את המסקנות האלה באשר לייחוסן של מסורות ימינו אל נוסחי ההגייה המשתקפים בניקוד העברי לסוגיו:

א. מסורת ההגייה הספרדית, המקוימת בימינו בפי בני קהילות המזרח (להוציא את תימן), קהילות צפון-אפריקה והקהילות הספרדיות באירופה, היא תולדה ישירה של ההגייה הארץ-ישראלית, שעברה במאה העשירית מאיטליה לספרד (ונתפשטה על-ידי גולי ספרד לכל ארצות פיזוריהם).

פרופ' מורג הביא ראיות לקיומם של קווי הגייה בבליים במסורת העברית של קהילות ספרד בימי הביניים, ועל יסודן שיער, כי קודם שנתבססה בספרד מסורת ההגייה הארץ-ישראלית, שהגיעה לשם מאיטליה, נהגה במרכז הספרדי, ככל הנראה עד אמצע המאה העשירית, מסורת ההגייה הבבלית.

ב. ההגייה במסורת תימן ממשיכה את ההגייה הבבלית, היינו את מסורת ההגייה המשתקפת בניקוד הבבלי. מסורתם של בני בבל עברה, כמשוער, באמצע תקופת הגאונים אל שטחי תימן.

ג. מסורת אשכנז, מסורתן של קהילות מזרח אירופה ומרכז, יורדת ומגיעה אל אמצע המאה הארבע-עשרה, כשאשכנז קיבלה קבלה משנית את טיפוס ההגייה שביסוד הניקוד הטברני. עד המאה הי"ד, מאז התחדשות היישוב היהודי בשטחי אשכנז, נהגה בפי יהודי אשכנז שיטת הקריאה הארץ-ישראלית, כפי שהוכח בסדרת מחקרים משל ח' ילון, י"ג גומפרץ, מ'

ויינרייך וא' אלדר. כמתברר, החלפת המבטא בקהילות אשכנז של ימי הביניים התרחשה עקב הסתגלותה של פונטיקת הקריאה העברית להתפתחויות ווקליות מסוימות, שנתחוללו מעט קודם לכן בלשון הדיבור בידיש, כולל הרכיב העברי שבה. ודוק: אמנם החלפת המבטא באשכנז נעוצה בהתפתחויות פונטיות בלשון הדיבור, אבל ההבחנות הווקליות, שצמחו במלים העבריות שבידיש, סוגלו בקריאת הטקסטים המנוקדים של הלשון הליטורגית בהתאם לתקני שיטת הקריאה הטברנית ומכוח מאמצים מודעים של נורמטיביסטים טברניים, שפעלו בקרב היהדות האשכנזית.

1. הערכה היסטורית של המסורת שבעל-פה

עיקר התעניינותו של הבלשן ההיסטורי העוסק במסורות העדות הוא הניסיון להעריך מנקודת מבט היסטורית את האינפורמציה הבלשנית הגלומה במסורת שבעל-פה ולשקול את משמעותה לגבי תולדותיה של העברית בהיותה עדיין חיה בדיבור. הבעיה המרכזית שלפניה ניצב היסטוריון הלשון היא אפוא האפשרות לעמוד על הגרעין העברי הקדום במסורתה של העדה מכאן ולחשוף את השינויים והעיוותים שחלו במסורת בתהליך העברתה בעל-פה במרוצת הדורות מכאן.

אצל כל העדות הגורם העיקרי, שהטביע את חותמו על התפתחותה של המסורת שבעל-פה בתחומי ההגייה הוא המגע של המסורת הלשונית בלשון הדיבור של העדה.

לשון הדיבור משפיעה על הלשון הליטורגית בעיקר בשני תנאים:

(1) כאשר אין בה כל ההבחנות (הפונמיות והאלופוניות) שבלשון הליטורגית (ביתר דיוק: ההבחנות המקוריות שבמסורת ההגייה של הלשון הליטורגית). במצב כזה של יחסי שתי הלשונות עשויה ההתנגשות בין מערכות ההגיים להביא לידי טשטושן והיעלמותן של הבחנות מסוימות במערכתה הפונולוגית של העברית או לידי הזדהותם של שני הגיים קרובים זה לזה קרבה פונטית.

דוגמה לכך עשויים לשמש הייחודים האשכנזיים הכלליים במימוש האותיות: ע = א, ק = כ, ת = ט, ת (רפה) = ס, עיצור מוכפל = עיצור פשוט, וכן הייחודים האשכנזיים האזוריים: הזדהות ח עם כ רפה מכאן ועם ה מכאן, והסיבוך שבין ש ובין ס, ש.

(2) בפונטיקה של לשון הדיבור יש הבחנות שבאמצעותן מתאפשרת הגייתו

של כל עיצור עברי באופן שבו יהא מופרש מחברו. תוצאה אפשרית של מצב כזה היא שההבחנות המצויות בדיבור יתקבלו בלשון הקודש במקום ההבחנות המקוריות שנהגו בה. סיגולם של אופני המימוש של הגי העברית לפונולוגיה של לשון הדיבור אינו פוגע במקרה כזה ביחסים הפונמיים. כדוגמה לכך אפשר להביא ההבחנה בין ג (דגושה) ל־כ (דגושה) בעברית של בני מרכז תימן. בהקבלה ללהגים הערביים המדוברים שם נתקבלה בהגייה העברית הבחנה שבין עיצור מחוכך g (במימוש של ג) לבין סותם וילוני אטום ונשוף k^h (כמימוש של כ).

2. התגבשותן של מסורות ההגייה בתקופת הביניים

לעניין עמידותה של העברית המסורה לבני העדה בפני התערבותה של לשון הדיבור קשורה השאלה הנכבדה בדבר התהוותן ודרך התגבשותן של מסורות ההגייה שהגיעו אלינו.

לפני חמש שנים התפרסמה בדפוס (מחקרים בלשון, כרך א, ירושלים תשמ"ה) הרצאתו המלומדת של פרופ' דוד טנא על אחדותה ההיסטורית של העברית, שנישאה בשנת תשמ"ג ביום העיון לכבודו של פרופ' ז' בן-חיים, ובה השמיע, בין השאר, את דעתו על הגורמים להיערכות העברית בתקופת הביניים ולהתהוות טיפוסי הגייה שונים בקריאת כתבי־הקודש.

נקודת העיקר בהשקפתו של טנא היא מצבם הלשוני של יודעי העברית בתקופת הביניים. מכיוון שבכל התקופה הארוכה, שנתמשכה כ־1700 שנה, הייתה הלשון העברית לשונם השנייה של היהודים, ואילו לשונם הישירה הייתה אחת מלשונות הדיבור היהודיות, לא הייתה הגיית העברית אפשרית אלא בדרך לימוד הקריאה בכתבי־הקודש. והקריאה עצמה לא הייתה אפשרית אלא בדרך הזיהוי הבין־לשוני, הווה אומר "ילדי ישראל זיהו את הערכים הפונטיים המיוצגים באותיות האלפבית עם ערכים פונטיים, שהיו מצויים בלשונות הדיבור של היהודים, בנות לווייתיה של ידיעת העברית" (שם, עמ' 113–114). הגורם העיקרי שפעל בהתהוותן של מסורות הקריאה בעדות השונות היה אפוא הזיהוי הבין־לשוני לסוגיו, ועל כן "אין להניח שבמסורות הקריאה ייתכנו תכונות הפונטיזם של לשונות הדיבור של היהודים" (שם, עמ' 111).

על השקפתו של טנא יש להעיר, שהעובדות הן, לאמתו של דבר, סבוכות בהרבה: אין כאן מקום להיכנס בסבך הפרטים, אך צריך לציין, שאפילו

באשכנז, שבה, כמפורסם, המערכות הפונמיות של לשון הקריאה ושל לשון הדיבור – יידיש – תואמות זו לזו, אין לדבר על זהות מוחלטת. גם בתימן בולטת עמידותה היחסית של המסורת בפני התערבות לשון הדיבור. כפי שמראה מחקרו המקיף של מורג על מסורתם של בני תימן לא נכנעה ההגייה המסורתית של התנועות, המושכת את קיומה, כאמור לעיל, ממסורתם העברית של יהודי בבל בתקופת הגאונים, להשפעות לשון הדיבור, והיא משמרת שני ניגודים, שאינם קיימים במערכת התנועות של לשון הדיבור הערבית: $e - o$ (כמימוש צירי – חולם) מכאן $o - a$ (כמימושי קמץ – פתח) מכאן. (מורג, **העברית שבפי יהודי תימן**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 278).

לאור ידיעותינו על לימודה המסורתי של הקריאה בעם היהודי, לימוד שנעשה בדרך פורמלית ומודעת יותר מכפי שנלמדה לשון הדיבור, אין מקום להתפלא, שהיחס בין הפונטיקה של לשון הדיבור לבין כללי הקריאה של העברית אינו אוטומטי בכל עדה ועדה.

העובדות שמעלות לפנינו מסורות הקריאה בשלבים שונים של מהלך התפתחותן (ולאו דווקא בשלהי תקופת הביניים), יש בהן לאשר את דבריו של פרופ' מקס ויינריך המנוח במחקרו על העברית האשכנזית בזיקתה ליידיש: "תמימים הם הסוברים, כי קריאת לשון-הקודש עשויה בכל עדה ועדה כמטבע לשון דיבורה" (לשוננו כז–כח [תשכ"ד], עמ' 136).

כנגד השקפתו של פרופ' טנא ראוי להעמיד השקפה אחרת על התגבשותן של המסורות העבריות, שהביעו שני מלומדים בשינויי ניסוח והיצג. בפעם הראשונה ניסח אותה המוסיקולוג אברהם צבי אידלזון במחקרו על הגיית העברית לפי מסורות ההגייה, שהיו מיוצגות באוכלוסייה היהודית בארץ בעשור הראשון של המאה: "קריאת העברית בכל עדה ועדה היא בעיצומו של דבר פשרה בין נוהגי קריאה שבאו במסורת לבין הרגלי הדיבור של יודעי העברית". (MGWJ, כרך 57 [1913], עמ' 536). ובפעם האחרונה ניסח את ההשקפה הזאת פרופ' מורג, בפרק הסיכום של ספרו על מסורתם העברית של יהודי תימן (בהתייחסו לתופעות ההגייה שבהן אין בני תימן אחידים): "מהותן של התופעות שעיינו בהן מלמדת גם על הבחינה העקרונית של דרך התגבשותן של מסורות ההגייה שהגיעו עדינו: מכאן יש בהן יסודות קדומים של הגייה עברית ומכאן הן משקפות את השפעתה של לשון הדיבור" (**העברית שבפי יהודי תימן**, עמ' 269).

ח. השוואה בין מסורות חיות: לבירור מקוריותה של הטעמת מלעיל

לסיום הרי דוגמה בולטת להיסק מוטעה הנובע מהשוואה שטחית בין מסורות של עדות כמבטאן בזמן הזה, בלי שתיתן הדעת על ההיסטוריה הפנימית של כל מסורת לעצמה ובלי שבוררה כהלכה שאלת היחסים שבין הלשון הליטורגית לבין לשון הדיבור.

הדברים אמורים בניסיון לראות את הטעמת מלעיל המשותפת למסורותיהם החיות של השומרונים, האשכנזים ובני תימן כממשיכה מורשת עתיקה וכמשמרת את השלב הקודם של העברית במסורתה הטברנית, שבה – כמקובל לשער – הייתה נוהגת הטעמת מלעיל כוללנית ועקיבה.

את הרעיון הזה העלה בפעם הראשונה אידלזון בעבודתו החלוצית על טיפוסי ההגייה בעדות ישראל, אך בניסוח בלשני מסכם הציע אותו מ"צ סגל בשנת 1928 בספרו **יסודי הפונטיקה העברית** (עמ' 75):

"הסכמה בין שלשה ניבים אלה, האשכנזי, התימני והשומרוני, הרחוקים זה מזה מרחק מקומי גדול, ושבדאי לא היה ביניהם שום מגע והשפעה הדדית מחרבן בית שני ואילך, מוכיחה למדי שהנחיצה [= ההטעמה – א"א] המלעילית המשותפת להם יסודה בעברית העתיקה עצמה".

מאז נתפרסמה השקפתו של פרופ' סגל המנוח נתייחדו כמה מחקרים לשאלת ההטעמה בכל אחת משלוש המסורות העבריות הנזכרות. במחקרים אלה נבדקה המסורת לא רק על פניה אלא גם בהשתלשלותה לפני (עד שלב הקודם לזה שלפנינו עתה) ונבדקה גם בדיקה מעמיקה מידת השפעותיה של פונטיקת לשון הדיבור של העדה על המערכת הפונולוגית של לשון הקריאה שלה.

הרי עיקרי המסקנות, שהעלון החוקרים (לא ניכנס כאן לפרטי הראיות ולעצם ההוכחה).

לגבי מסורתם של השומרונים בימינו, המטעימה רובה ככולה את הברת מלעיל, קובע פרופ' זאב בן-חיים (במאמרו "בדבר מקוריותה של הטעמת מלעיל בעברית", **ספר חנוך ילון**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 150–160) את המסקנה הזאת:

"הטעם מלעיל של השומרונית, עם שהוא מעוגן במסורת דיבור חי, הוא חידוש לעומת הטעם, כפי שהוא מסור בניקוד הטברני, ואין

לראותו כממשיך מסורת הטעמה שלפני הטברנית. אדרבה, הוא בנוי על מערך הטעמה וכלל-תנועות השווה לזה של המסורת הטברנית או דומה לו רובו ככולו" (שם, 152).

אשר לבני תימן: ראשית יש לציין, כי בדיקת ההטעמה בקריאה העברית המסורתית שלהם במקרא ובמשנה, בהשוואה למסורת טבריה, מעלה, שמסורת הקריאה התימנית מקיימת מלעיליות במידה רבה יותר ממסורת טבריה; עם זאת אין בה בקריאת בני תימן מלעיליות קבועה, אלא רק נטייה למלעיליות, המתממשת בנסיבות מסוימות, שאין כאן המקום לפרטן (לפירוטם של דברים ראה: מורג, *העברית שבפי יהודי תימן*, עמ' 226–233, 235–245). ועוד יש לציין, כי היקפה של ההטעמה המלעילית בקריאת המשנה גדול מקריאת המקרא. לאור הזיקה ההדוקה של מסורת בני תימן בלשון חכמים למסורתם של יהודי בבל בתקופת הגאונים אפשר, כמובן, להניח, שדרכם של בני תימן בסוגיית ההטעמה ממשיכה ומשמרת את העברית שבמסורת בבל; אלא שלהנחה זו אין ביסוס, באשר ידיעותינו על ההטעמה במסורת הבבלית הקדומה של לשון חכמים מצומצמות ביותר (אגב אורחא נעיר, שבמקרא מתאימה המסורת הבבלית בכללה למסורת הטברנית, ואינה שונה ממנה אלא בפרטים). ואולם גלויה יותר הזיקה של מסורת בני תימן ללשון הדיבור שלהם, היינו הערבית-היהודית-התימנית; עיון משווה של פרופ' מורג בדרכי ההטעמה של הקריאה העברית שבפי יהודי תימן לעומת הלהג הערבי שלהם מעלה כמה קווים של דמיון והתאמה היוצאים ללמדנו, שהנטייה למלעיליות בקריאה התימנית היא במידה ניכרת של ודאות תולדתה של השפעת לשון הדיבור הן על הקריאה במקרא הן על הקריאה במשנה. העובדה שבקריאת המקרא תחולת המלעיליות מצומצמת יותר משבקריאת המשנה מסתברת לאור העובדה שבמקרא, שלא כבמשנה, מיוצבת ההטעמה במסורת של טעמים, והמלרעיות המתקיימת בעיקר בתיבות שטעמיהן מפסיקים תמוכה בביצוע המוסיקלי של הטעמים הללו (מורג, שם, עמ' 229, 246, 259–260).

ואשר למלעיליות של העברית שבפי היהודים האשכנזים: הטעמת מלעיל כללית הנוהגת עתה בעברית האשכנזית, שחֹבֵר לה טשטוש התנועה הסופית הבלתי-מוטעמת (כגון: תִּקְלִית < תִּקְלֵס), היא תופעה מאוחרת ביחס וילידת חוץ. עדויות שונות מלמדות, כי בתקופת הראשית של ההגייה האשכנזית, המכונה במחקר "קדם-אשכנזית", לא היו שונים כללי ההטעמה מכללי

מלרע ומלעיל של העברית הטברנית. מתקבל על הדעת אפוא, שהמעבר מהטעמת מלרע להטעמת מלעיל (ואפילו מלעיל דמלעיל) היא התפתחות מקומית אצל יהודי אשכנז, הנעוצה בשיטת ההטעמה של לשון דיבורם (היידיש), שנתעצבה מכוח חוק ההטעמה הגרמני (ראה מאמרו של דניאל לייבל בקובץ הראשון של *The Field of Yiddish* בעריכת א' ויינרייך, האג 1965, עמ' 63–72).

הנה כי כן, אין מקום לייחס את הטעמת מלעיל, המקוימת בימינו אצל השומרונים, בני תימן והאשכנזים, לשיטת קריאה קדומה, לא טברנית, שנהג בה מערך הטעמה מלעילי מאז ומקדם (או שהייתה מלעילית יותר מן הטברנית). בניגוד למה שסברו סגל ואחרים המלעיליות בשלוש העדות הללו אינה ראשונית. תחילת ההטעמה במסורת העברית השומרנית היא תוצאה של תהליך פונולוגי פנים עברי – נסיגה מן המלרע אל המלעיל, ואילו במסורת בני תימן ובהגייה האשכנזית היא תולדה של השפעת לשון הדיבור הערבית מכאן ושל היידיש מכאן.

מבחר ביבליוגרפי: אילן אלדר, "מסורות ההגייה של העברית", מסורות ג–ד [עורך מ' בראשר], ירושלים תשמ"ט, עמ' 3–36 • זאב בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך חמישי: לשון תורה, ירושלים תשל"ז, עמ' 1–10, 251–259 • אוריאל ויינרייך, "העברית האשכנזית והעברית שביידיש – בחינתן הגיאוגרפית", *לשוננו* כד (תש"ד), עמ' 242–252; כה (תשכ"א), עמ' 57–80, 180–196 • חנוך ילון (עורך), *קונטרסים לענייני הלשון העברית*², ירושלים תשכ"ד • שלמה מורג, "בין מזרח למערב: לפרשת מסירתה של העברית בימי הביניים", *דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות*, כרך ד, ירושלים תש"ם, עמ' 141–156 • שלמה מורג, "העברית כלשון עילית של תרבות – תהליכי גיבוש ומסירה בימי הביניים בארצות הים התיכון", *פעמים* 23 (תשמ"ה), עמ' 9–21 • שלמה מורג, "אברהם צבי אידלסון ומחקר מבטאיה של העברית", *יובל*, כרך ה: ספר א"צ אידלסון, ירושלים תשמ"ו, עמ' קס–קסח • שלמה מורג, "לשון חז"ל – העדויות שבעל-פה: מהותן והערכתן", *דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות: הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח*, עמ' 39–54 • S. Morag, "Oral Traditions as a source of Linguistic Information", *Substance and Structure of Languages* (ed. J. Puhvel), Berkley and Los Angeles 1969, pp. 127–146 • D. Téné, "La prononciation traditionnelle de l'hébreu et l'émergence de l'hébreu parlé de nos jours", *Masorot* II (ed. M. Bar-Asher and S. Morag), Jerusalem 1986, pp. 139–158